

О. І. Крошка

канд. психол. наук, викладач кафедри диференціальної
і експериментальної психології
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**СПЕЦИФІКА ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОГО СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ
НА 17 РОЦІ ЖИТТЯ**

Проблема вивчення психологічних особливостей емоційно-оцінного ставлення особистості до себе неможлива без визначення специфіки емоційно-оцінного ставлення особистості до себе на провідних етапах онтогенезу. У статті наведена структура емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. Для вивчення відношень між різними аспектами емоційно-оцінного ставлення особистості до себе на кожному окремо узятому етапі онтогенезу використовувався метод головних компонент, що дозволило виявити специфічні особливості емоційно-оцінного ставлення особистості до себе в юнацькому віці.

Ключові слова: емоційно-оцінне ставлення до себе, особистість, самовідношення, самосвідомість, ціннісні орієнтації.

Юнацький вік, на думку А. А. Реана, порівняно з підлітковим характеризується більшою диференційованістю емоційних реакцій та способів вираження емоційних станів, а також підвищенням самоконтролю та саморегуляції [6]. В той же час, залишається багато рис, які є характерними і для комплексу емоційності пубертатного віку. Крім того, соціальна активність юнаків у цей період ще може приймати форму негативізму та соціальної критики.

Загальна спрямованість юнаків на майбутнє створює сприятливе психологічне підґрунтя для більшої відкритості різноманітним переживанням. П. М. Якобсон підкреслює, що естетичні почуття, переживання, пов'язані з новими видами діяльності, інтерес до внутрішнього світу інших людей, особливо однолітків, — все це обумовлює велику емоційну чутливість молодих людей, притаманну цьому віку.

Головний психологічний здобуток юності — відкриття власного внутрішнього світу. Одночасно з відчуттям своєї унікальності приходять почуття самотності. Юнацьке “Я” ще не достатньо визначене, розмите, інколи переживається внутрішня пустота, невизначена тривожність тощо. Звідси зростає потреба у спілкуванні та одночасно підвищується його вибірковість, потреба в уособленні [1]. Самосвідомість у цьому віці набуває нового якісно-специфічного характеру. На думку Д. Й. Фельдштейна, вона пов'язана з необхідністю оцінювати якості власної особистості з урахуванням конкретних життєвих прагнень [9]. На підставі самосвідомості ще сильніше (ніж у пубертаті) розвивається потреба у самовихованні, яка спрямована вже не тільки на подолання тих чи інших недоліків та розви-

ток окремих позитивних якостей (як в старшому підлітковому віці), але й на формування особистості в цілому відповідно ідеалам, які складаються у юнаків [9].

Не тільки уявлення про себе, але й сприйняття світу претерпає серйозні зміни. У сприйнятті оточуючого світу здійснюється актуалізація нового образу світу. Людина в цей період починає розуміти свою нерозривну єдність зі світом (свідома приналежність). Для періоду ранньої юності (особливо у 16–17 років) характерною є висока амбівалентність почуттів відносно оточуючого світу та власної особистості.

Головною особливістю ранньої юності (16–18 років) є усвідомлення власної індивідуальності, неповторності та несхожості на інших. Внаслідок цього може виникати деяка напруженість, почуття самотності. Почуття самотності як новоутворення ранньої юності підвищує потребу у спілкуванні та одночасно вибірковість у контактах. І. С. Кон виділяє такі новоутворення ранньої юності як відкриття особистістю власного внутрішнього світу, зростання потреби у духовній близькості з іншою людиною [1].

В цей період у навчальній діяльності та спілкуванні можуть зустрічатися такі негативні емоційні стани як апатія, злість, гнів, відчай, роздратування, втомлення та перевтомлення, заклопотаність, страх, депресія. Деякі стани старших підлітків та юнаків співпадають, але в той же час є відмінності. Зокрема, у підлітків відмічені вище нерівноважні стани, прості за своїм складом. Це моностані, які переважно мають емоційну складову. У юнаків — це полістані, більш складні за структурою. Для цього вікового періоду характерний широкий спектр впливу нерівноважних емоційних станів на поведінку — від брутальності до суїцидальних спроб, а поряд з імпульсивною поведінкою вже має місце нормативна.

Крім того, для нас особливо значущим є те, що юність виступає періодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, які суттєво впливають на становлення характеру та особистості в цілому. У ранній юності це пов'язано з появою низки передумов: оволодінням дитиною понятійним мисленням, накопиченням достатнього морального досвіду, певним соціальним статусом юнака. Саме процес формування ціннісних орієнтацій стимулює в цей період значне розширення спілкування, зіткнення з різноманітністю форм поведінки, поглядів, ідеалів тощо.

В психології існує два протилежних підходи до тлумачення структури ставлення до себе. В рамках першого воно розглядається як одномірне, в другому як складноструктуроване психічне утворення. Визначення ставлення як одномірного утворення не знайшло свого емпіричного підтвердження як в сучасній вітчизняній [2;4], так і в зарубіжній психології.

Формування оцінного ставлення до себе відбувається на інтрасуб'єктивному рівні у вигляді операцій соціального порівняння або порівняння з виробленими в суспільстві нормами і еталонами. Дана підсистема ставлення до себе будується на оцінці власної ефективності в досягненні поставлених цілей, на порівняння власних досягнень з соціальними стандартами, успіхами і оцінками інших людей [2;4;7]. Будучи похідним, з трьох джерел — самоефективності, думки оточуючих людей і самооцінки

досягнень особистісно значних цілей, оціночне ставлення до себе відкрите для “самопостереження”, пронизане “соціально бажаними” характеристиками: успішністю в діяльності, досягненням поставлених перед собою цілей, статусним положенням особистості [4].

В основі емоційно-оцінної підсистеми ставлення до себе лежить життєвий досвід емоційних стосунків із значущими людьми, перш за все з батьками. Вона є не стільки оцінкою, скільки стилем ставлення до себе, загальною життєвою установкою, що формується в процесі становлення особистості [7; 8]. Ця підсистема формується на інтрасуб'єктивному рівні оцінки в рамках зіставлення “Я-Я” і відображає ступінь відповідності особистісних якостей тим вимогам, які ставить перед собою оцінюючий.

Структура ставлення до себе описується трьома вимірюваннями: позитивне оцінне ставлення до себе (самоповага), позитивне емоційне ставлення до себе (аутосимпатія) і негативне ставлення до себе. Разом з тим вони є складними по своїй будові утвореннями, включають цілий ряд різних за своїм змістом модальностей [2;4;5].

С. Д. Максименко, вказучи на необхідність введення в психологію поняття “динамічна система”, підкреслював, що це поняття не тільки характеризує особливості існування психічних процесів, властивостей та станів особистості, але й розкриває специфіку їхньої кількісної та якісної зміни: “Між частинами психологічного цілого здійснюється складна взаємодія, що приводить до утворення нових властивостей, нових типів взаємодії та взаємовідносин. У результаті цього психічні утворення як динамічні системи змінюються кількісно і якісно” [3, с. 83].

Ця методологічна теза є для нас важливою, оскільки аналіз наукових першоджерел та власні спостереження дозволили нам не тільки уточнити семантику поняття “емоційно-оціночне ставлення особистості до себе”, але й пропонувати його структуру, **в основі якої лежить диференціація особистісних рис та властивостей за принципом їхнього предметного змісту та способу спрямованості**. На наш погляд, принцип предметного змісту розкриває, на що спрямовані складові компоненти емоційно-оціночного ставлення, що виступає їхнім предметним змістом, а принцип способу спрямованості розкриває безпосередній спосіб ставлення. Відповідно до цих принципів нами була виділена структура емоційно-оціночного ставлення особистості до себе, яка складається з двох основних компонентів:

1) загальні, глобальні показники особистості, які ми називаємо **суб'єкт-об'єктною підструктурою** (глобальне самовідношення, загальну систему цінностей, цілі життя);

2) часні, які ми називаємо **суб'єкт-суб'єктною підструктурою** (часткова самооцінка, локус контролю, самовідношення, диференційоване за самоповагою, аутсимпатією, самоінтересом и очікуваним ставленням до себе; рівень готовності до конкретних дій відносно свого “Я”), що в подальшому впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних стосунків з оточенням.

На наш погляд, запропонована структура дозволяє екстраполювати отриману інформацію не тільки на емоційно-оцінне ставлення особистості до

себе, але й до певного кола сторін зовнішньої дійсності, тобто надавати деформацію про цілісність або дискордантність характеру респондентів. Крім того, запропонована структура суттєво розширює можливості діагностики Я-образу особистості й сприяє емпіричному виявленню і теоретичному осмисленню індикаторів особистості.

Для вивчення відношень між різними аспектами емоційно-оцінного ставлення особистості до себе на кожному окремо взятому етапі онтогенезу використовувався метод головних компонент. Метод головних компонент дозволив нам диференційовано виявити загальнопсихологічну п'ятикомпонентну модель емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, загальна структура якої сформована з тісно взаємозв'язаних між собою окремих показників, а саме з компонент "Осмишеність життя", "Дружність до власного Я", "Визнання цінності свого Я", "Близькість до свого Я", "Рефлексія оточення". Виділена нами п'ятикомпонентна модель була застосована та відстежена на кожному віковому мікрорізні. Період 14–15 років характеризується певною простотою структури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе, він обмежений першими двома компонентами ("Осмишеність життя" та "Дружність до власного Я").

Подальший якісно-кількісний аналіз отриманих емпіричних даних показав, що структури, виявлені в інших вікових зрізах, характеризуються більшою складністю та комплексністю. Зокрема, оцінка власного життя крізь призму системи сенсів поступово набуває в особистості самостійного значення та мало пов'язана з іншими аспектами емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. А наприкінці 18 року життя такі аспекти самовідношення як самоповага, самовпевненість, самопослідовність інтегруються в життєві цілі особистості.

Для участі в дослідженні було залучено 292 особи у віці 14–18 років. Склад та об'єм обраної вибірки дозволив фіксувати показники емоційно-оцінного ставлення особистості до себе в онтогенезі, індивідуально-типологічні та соціально значущі особливостей досліджуваних.

У таблиці 1 представлена узагальнена статевовікова структура вибірки.

Таблиця 1

Статевовікова структура вибірки

Вік досліджуваних	Кількість (n) досліджуваних, їх стать та відсоток (%) від загальної кількості				Всього	
	чоловіча	%	жіноча	%	n	%
14	8	2,74	-	-	8	2,74
15	-	-	71	24,32	71	24,32
16	42	14,38	42	14,38	84	28,76
17	32	11,00	33	11,30	65	22,26
18	6	2,05	58	19,86	64	21,92

Проведений аналіз показав, що в процесі формування самосвідомості в підлітковому і юнацькому віці період 17 років є критичним у плані емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. На цьому етапі онтогене-

зу індивід володіє найбільш негативним самовідношенням, що робить його уразливим по відношенню як до інтрапсихічних, так і до середовищних чинників.

У зв'язку з цим було проведено друге дослідження, в якому взяли участь тільки 17-річні досліджувані, додатково протестовані по ряду психологічних методик.

У двокроковий кластерний аналіз як критерії кластеризації були включені показники додаткових методик. На вибір трьохкластерної моделі вказало максимальне при такому варіанті класифікації відношення мір відстані — 1,617 при критерії Акайке рівному 542,582 .

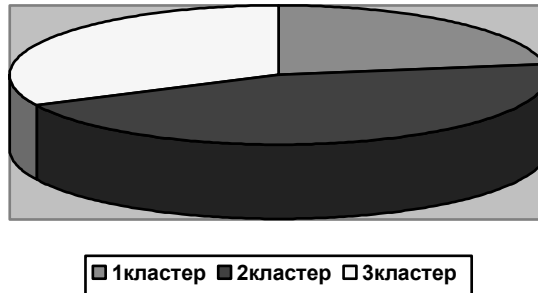

Рис. 1. Трьохкластерна модель емоційно-оцінного ставлення до себе в групі 17-річних

Як ми бачимо з рис. 1, в перший кластер було віднесено 22,6 % досліджуваних хлопців і дівчат, в другий — найбільш великий — 45,2 % досліджуваних і в третій — (32,3 %).

Однофакторний дисперсійний аналіз (розподіл значень інтервальних показників у даних групах був близький до нормального) і частотний аналіз були проведені для виявлення психологічних характеристик отриманих трьох однорідних груп. Згідно з F-критерієм значущі відмінності середніх значень характерні для всіх показників ($p < 0,05$), за винятком показника “Самоврядування”.

Примітка. Однаковими індексами відмічені середні значення показників, відмінності по t-критерію між якими при парних порівняннях з урахуванням відповідних поправок значущі на рівні $p < 0,05$.

Як ми бачимо з таблиці 2, за даними множинних порівнянь виділені кластери значущо відрізняються один від одного за більшістю психологічних показників.

Виходячи із змістовного опису кластерів, вони були визначені як

- “Низький рівень самооцінки”,
- “Високий рівень самооцінки”,
- “Конфліктна самооцінка”.

Цікаво, що значущо визначається сильний взаємозв'язок ($V = 0,741$; $p < 0,001$) між позначеними кластерами і переважанням підструктури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе (табл. 2): особистості з пе-

реванням суб'єкт-об'єктної підструктури частіше володіють зниженим рівнем самооцінки, з переважанням суб'єкт-суб'єктної підструктури — підвищеним, а ті, у кого відмічена конфліктна самооцінка, відносилися до “амбітендентного типу”.

Таблиця 2

Множинні порівняння середніх значень показників самовідношення, локус-контролю і самооцінки

Показник		Кластер		
		1-й	2-й	3-й
Відкритість	М	5,429 ^a	6,607 ^{a,b}	5,350 ^b
Самоповага	М	4,714 ^{a,b}	7,071 ^{a,c}	6,200 ^{b,c}
Самокерівництво	М	6,286	6,679	6,250
Відбите самовідношення	М	4,357 ^a	6,143 ^a	5,550
Самоцінність	М	5,929 ^{a,b}	7,964 ^a	8,100 ^b
Самосприйняття	М	4,857 ^{a,b}	6,571 ^{a,c}	7,650 ^{b,c}
Самоприхильність	М	4,000 ^{a,b}	5,857 ^a	6,650 ^b
Внутрішня конфліктність	М	5,429 ^a	4,679 ^{a,b}	6,150 ^b
Самозвинувачення	М	6,643	3,821	5,800
Позитивна самооцінка	М	0,602 ^a	0,743 ^{a,b}	0,650 ^b
Негативна самооцінка	М	0,367 ^a	0,208 ^{a,b}	0,342 ^b
Рівень суб'єктивного контролю	М	28,857 ^a	28,821 ^b	23,900 ^{a,b}

Отже, у віці 17 років, порівняно з іншими періодами, діагностовано зниження самооцінки, що, на наш погляд, пов'язане з формуванням суб'єкт-об'єктної підструктури — загальної стратегії ставлення особистості до себе.

У свою чергу, суб'єкт-суб'єктна підструктура, яка надалі суттєво впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних відносин з оточенням, на 17 році життя безпосередньо взаємопов'язана з високим рівнями самооцінки та інтернальністю.

Таблиця 3

Зв'язок між типом особистісної підструктури і сформованими кластерами

Показник		Кластер		
		1-й	2-й	3-й
Перевага СОП	п	13	2	2
	%	76,50 %	11,70 %	11,80 %
“Амбітендентний тип”	п	1	4	16
	%	4,80 %	19,00 %	76,20 %
Перевага ССП	п	0	22	2
	%	0,00 %	91,70 %	8,30 %

Примітка: СОП — суб'єкт-об'єктна підструктура; ССП — суб'єкт-суб'єктна підструктура.

Таким чином, у процесі формування самосвідомості в підлітковому і юнацькому віці період 17 років є критичним у плані емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. На цьому етапі онтогенезу індивід володіє найбільш негативним самовідношенням, що робить його уразливим щодо

інтрапсихічних і середовищних чинників. Ця тенденція знайшла своє відображення у оригінальній трьохкластерній моделі. Перший кластер умовно був названий “Низький рівень самооцінки”, другий — “Високий рівень самооцінки”, третій — “Конфліктна самооцінка”.

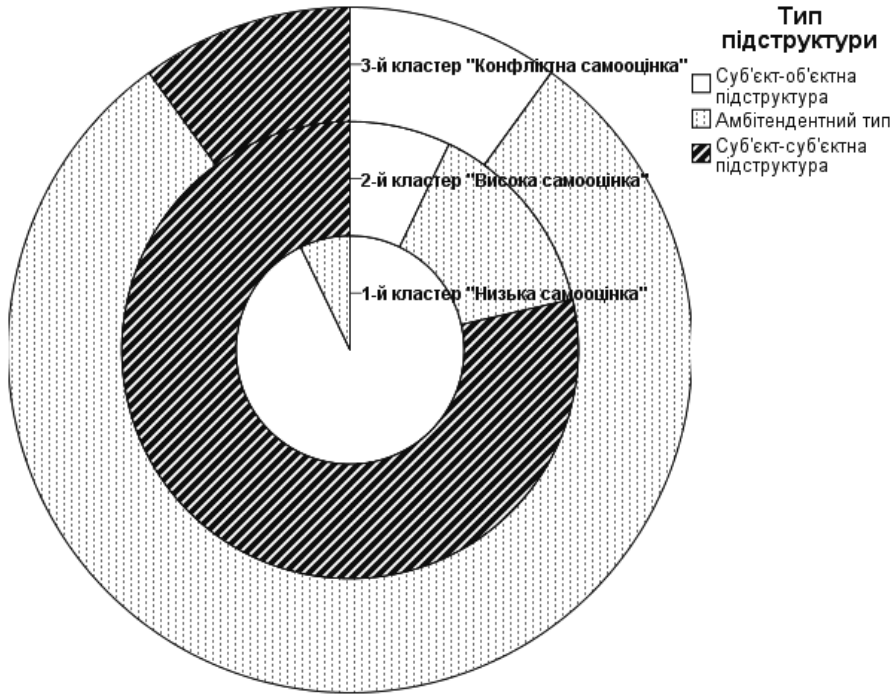

Рис. 2. Розподіл типів підструктур емоційно-оцінного ставлення особистості до себе за кластерами

Між позначеними кластерами і переважанням підструктури емоційно-оцінного ставлення особистості до себе був визначений сильний взаємозв'язок: особистості з домінуванням суб'єкт-об'єктної підструктури характеризуються заниженим рівнем самооцінки, з домінуванням суб'єкт-суб'єктної підструктури — підвищеним, а ті, у кого відмічена конфліктна самооцінка, відносилися до “амбітендентного типу”.

Отже, загальна тенденція до зниження самооцінки у віці 17 років пов'язана з формуванням суб'єкт-об'єктної підструктури, тобто загальної стратегії ставлення особистості до себе. У свою чергу, суб'єкт-суб'єктна підструктура, яка надалі суттєво впливає на загальну інтеграцію особистості в систему мікросоціальних відносин з оточенням, безпосередньо взаємопов'язана з високим рівнями самооцінки й інтернальністю.

Література

1. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1984. — 335 с.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с. — (Першотвір).
3. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т.] / С. Д. Максименко. — К.: Форум, 2002. — Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. — 320 с. — (Першотвір).
4. Пантилеев С. Р. Методика исследования самоотношений / С. Р. Пантилеев. — М.: Смысл, 1993. — 31 с.
5. Прихожан А. М. К анализу генезиса самосознания в подростковом и раннем юношеском возрасте / А. М. Прихожан // Воспитание, обучение и психическое развитие. — М.: Педагогика, 1983. — Ч. 3. — С. 672–674.
6. Реан А. А. Психология подростка: Энциклопедия / А. А. Реан. — СПб.: Питер, 1999. — 416 с.
7. Скворцов Л. В. Культура самосознания: Человек в поисках истины своего бытия / Л. В. Скворцов. — М.: Политиздат, 1989. — 319 с.
8. Соціалізація особистості школяра: Науково-методичний центр “Українська етнопедагогіка і народознавство” / [за ред.Л. Е. Орбан]. — Івано-Франківськ, 1996. — 66 с.
9. Фельдштейн Д. И. Психология развивающейся личности: Избранные психол. труды / Д. И. Фельдштейн. — М., 1996. — 512 с. — (Першотвір).

О. И. Крошка

канд. психол. наук, преподаватель кафедры дифференциальной и экспериментальной психологии
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

СПЕЦИФИКА ЭМОЦИОНАЛЬНО-ОЦЕНОЧНОГО ОТНОШЕНИЯ К СЕБЕ НА 17 ГОДУ ЖИЗНИ

Резюме

Проблема изучения психологических особенностей эмоционально-оценочного отношения личности к себе невозможна без определения специфики эмоционально-оценочного отношения личности к себе на ведущих этапах онтогенеза. В статье приведена структура эмоционально-оценочного отношения личности к себе. Для изучения взаимоотношений между разными аспектами эмоционально-оценочного отношения личности к себе на каждом отдельно взятом этапе онтогенеза использовался метод главных компонент, что позволило обнаружить специфические особенности эмоционально-оценочного отношения личности к себе в юношеском возрасте.

Ключевые слова: эмоционально-оценочное отношение к себе, личность, самоотношение, самосознание, ценностные ориентации.

O. Kroshka

candidate of psychology sciences, teacher of department
of differential and experimental psychology
I. I. Mechnikov Odessa national university

**SPECIFIC OF EMOTIONALLY-EVALUATION RELATION TO ITSELF
ON 17TH YEAR OF LIFE**

Summary

Problem of study of psychological features emotionally-evaluation relation of personality to itself impossible without determination of specific emotionally-evaluation relation of personality to itself on the leading stages of ontogenesis. In the article the resulted structure emotionally-evaluation relation of personality to itself. For the study of mutual relations between different aspects emotionally-evaluation relations of personality to itself on every separately taken stage of ontogenesis, the method of main was utilized component that allowed finding out specific features emotionally-evaluation relations of personality to itself in youth age.

Key words: emotionally-evaluation relation to itself, personality, self-attitude, consciousness, valued orientations.